

Nikola Pašić unuk

Ja sam rođen krajem 1918. godine. Moja majka je Grkinja. Ona je na Krfu upoznala Rada Pašića koji je bio jedini sin predsednika Nikole Pašića. Rođen sam odmah pri kraju rata, kada je zaključen mir i mi smo uglavnom proveli ceo vek u inostranstvu, iz dva razloga. Kao prvo, moj otac se razveo od majke. Moja majka je uzela gospodina Kasidolca Dragomira, mog očuha, koji je bio u diplomatskoj službi. Pošto se on kretao po raznim prestonicama, ja sam išao s njime. Tako da sam prvi i drugi razred gimnazije svršio u Engleskoj. Treći i četvrti razred u Drugoj muškoj u Beogradu. Peti i šesti razred u francuskoj školi „Šatobrión“ u Rimu. Sedmi i osmi razred u Belgiji u Institutu „Sent Lui“. Dve godine prava sam završio u Oksfordu. Izbio je rat i nisam mogao da se vratim. Upisao sam prava kod nas i završio sam tri godine prava. A onda je došao rat, tako da poslednja godina nije mogla da se položi.

Posle toga, nakon godinu dana otišao sam u šumu, kao član omladinske organizacije Draže Mihajlovića. Prva takva organizacija je formirana u Aleksincu. To je već bilo 1941. godine. Dok sam bio u Oksfordu, ja sam bio levičar. Moglo bi se čak reći da sam bio socijaldemokrata. Razume se da je to daleko od komunista i boljševika. Ali, narodna omladina u Beogradu je bila nesumnjivo idealistički nastrojena i verovala je u Sovjetski Savez. Bio je vrlo jak pokret tih studenata na beogradskom Univerzitetu, gde su oni imali izvesnu autonomiju. I to je počelo prvo da se radi u okviru narodnog fronta. Dok sam ja bio u Oksfordu, razume se ja sam bio na strani republikanaca. Smatrali smo da su fašisti tamo najveća opasnost za Evropu, da svet na zapadu nije svestan toga. Međutim, kad sam došao u Beograd, video sam da ovi naši studenti, naročito oni su se toliko boljševizirali, da je, na primer, Narodni front kod nas propao. I to je jedna od prvih tragedija i razloga našeg građanskog rata. Da smo mi održali Narodni front za vreme rata, nešto kao što su Slovenci uradili u Oslobojilnom frontu, može biti da ne bi došlo do ovog strašnog međusobnog ubijanja.

Narodni front je bio popularni front. To je bila linija komunističke partije posle Sedme internacionale, kada su oni rešili da je fašistička opasnost prevelika i da treba da se udruže sa svim drugim strankama: demokratskim, hrišćanskim, socijalističkim, i da prestanu raniju suludu i ludu politiku koju su oni imali, da ruše socijaldemokrate. Jer, na primer, Hilter i ne bi ni došao na vlast u Nemačkoj da nisu komunisti vodili borbu protiv socijaldemokrata i parlamentarne Vajmarske republike. Oni su isto tako posle Drezdenske konferencije radili protivu Srba i demokracije u našoj zemlji. Nazvali su Srbe ne-komunistima. Radili su sa usašama, sa VMRO-om, sa separatistima. Ta linija se naglo promenila kada su oni dobili novi kurs Dimitrova, i to kurs baš ovog Dimitrova koji je štitio Tita za vreme rata.

Kad sam se vratio, ja nisam pripadao nijednoj stranci. Ja sam bio levičar. Nas su nazivali salonski komunisti. Ja sam poznao Ninčićeve, ja sam poznao Džibare, poznao sam Matičeve, Čelebonovićeve i ono društvo. Njih su manje-više zvali salonskim komunistima. Međutim, to je bila omladina koja je verovala u jedno novo društvo, pravednije društvo, socijalnije društvo, ali metode su već bile boljševističke. I onda sam se zgrnuo što je na univerzitetu došlo do ličnih ubijanja. Naprimer, jedan student u Zagrebu je tražio azil kod dekana, zato što ga je jedan jurio nožem da ga ubije. Čuo sam slučajeve likvidacije trockista i frakcionista u partiji, gde su stvarno ubijali ljude u privatnim stanovima. Ubijali su se između sebe. Onda imate dosta mladih trockista koji su proglašeni trockistima samo zato što su se 1938. i '39. godine bunili protiv Staljinovih čistki. Tako da je to bila ta disciplina koju je Tito napravio u partiji i to je bilo vrlo slično staljinizmu.

Kad je Sovjetski Savez napao Finsku, i kad je napravljen pakt sa Nemačkom, onda je

pukla tikva i na Univerzitetu je došlo do velikog preloma. Narodni front se raspao. Demokratska omladina je onda bila glavna koja je vodila front za odbranu demokracije i nikako nije mogla da primi komunističku tezu da je ovo imperjalistički rat i da mi sad moramo da radimo protiv zapada, naših tradicionalnih saveznika. Vi ste imali na Kolarčevom univerzitetu pomen generalu Gepratu i Francuzima i Solunskom frontu. Došli su komunisti, zviždali su i rekli: „Dole imperjalisti!“, itd. Na Univerzitetu je došlo do sukoba. Na primer, jedan moj kolega Jurišić, koji je umro ovde u Kanadi, kao mlad bio je član demokratske omladine. Bio je advokat, kod Mihajlovića. Došao je ovde i dugo godina radio u Montrealu. On je imao jednu veliku svađu sa jednim komunistom koji je tvrdio da Sovjetski Savez nije imperjalistička zemlja. A on je stalno njemu odgovarao da jeste zato što je napala malu Finsku. Pitanje je samo totalitarne ideje tih komunista koji su hteli da silom reše taj problem njihove vlasti. Na primer, u fizičkoj sali Pravnog fakulteta ,gde je bilo oko dve hiljade studenata koji su slušali Lolu Ribara - to je bilo kao bajagi kulturno veče - imali su jednu staru ploču sa koncertom Čejkovskog ili nekog drugog. Imali su i jednu pesnicu koja je držala mali plamen - to je bila pesma Zmaja Jove Jovanovića, koja je trebala da preda luč znanja mlađoj generaciji. A ceo izgovor je bio da ima pesnicu. Ja pitam: „Kakva je to gužba na vratima?“ Kažu mi: „Majku mu njegovu, al' smo ga bacili niz stepenice, razbio se. Trockista jedan!“

To je bio prikaz sukoba koji je postojao u frakcijama u partiji. Ljotićevci su bili vrlo agilni, mislim ,ratoborni, protiv komunizma, i oni su imali neku konfuznu ideju da treba da se parlamentarni sistem ukine, da se stvori neka komporativna država. To je bila mešavina panslavizma, pravoslavlja i desničarskog... Oni nisu pravi nacisti u smislu Hitlerove rasne države, pošto oni nisu imali neku ideju o rasama, odnosno srpstvu, i smatrali da su Jevreji glavna opasnost, da je parlamentarizam korupcija i da treba država da se na autorativni način stvara. Tako da su već oni bili krajnja desnica. Možda ne toliko koliko je bila omladina u Rumuniji ili na mađarskim univerzitetima, gde su bili potpuna desnica. To je bila nekakva garda.

Kojih se profesora sećate iz tog vremena?

Profesora Tasića koji je bio jedan od glavnih profesora tamo. On je odmah posle okupacije bačen na Banjicu sa još nekoliko tih profesora. Ako čitate memoare Lole Ribara, koji su bili cenzurisani godinama i tek posle dvadeset ili trideset godina štampani, on ima jedno pismo sa instrukcijama. On je držao godinama vezu preko Zagreba. Mi smo poznavali Lolu pošto je dolazio kod Ninčičevih, ali niko nije znao, čak ni oni nisu znali, da je on sekretar partije. I postoji jedna priča da ni Lolin otac nije znao ko je Tito. Tito je bio toliko konspirativan čovek da ni uži krug u partiji nije znao. Znali su samo da je on jedan od vođa. Ono što je interesantno kod Lole u memoarima - piše on Neškoviću i Stamboliću koji rade u Srbiji da treba odmah kontaktirati te profesore prava koji su bili na Banjici i koji su posle pušteni. Jer su formirali komitet intelektualaca, odnosno nacionalni komitet za Dražu Mihajlovića, kao jedna vrsta savetodavnog odbora. Ove profesore Nemci su inetnirali. Posle su pušteni. I formirali su komitet za Dražu. Ribar kaže da ih preko Neškovića treba kontaktirati i tražiti saradnju i, s obzirom da će oni tu saradnju odbiti, odmah ih raskrinkati. Ta dvoličnost između popularnog fronta i stvarne namere da svoga suparnika likvidiraš, bila je jedna od njihovih taktika. Ja nemam dokaz, ali, verujem da u Beogradu, kad se budu otvorili arhivi, da će se naći naređenja SKOJ-u da ne priđu pokretu Draže Mihajlovića. Mi

smo pokret Draže Mihajlovića počeli da radimo i u obaveštajnoj službi. Pravili smo vrlo opasne stvari. Recimo, ilegalno kod mene u stanu, gde smo mi živeli, u Krunskoj ulici, a sad se zove Proleterskih brigada, pravili smo tajne radio stanice. Taj Slovenac koji je probao naše radio stanice, dolazio je na taj tavan i isprobavao sa drugom stanicom van varoši, da li rade. To su bile male radio-veze sa kristalom. Taj Slovenac je ubijen od Nemaca još 1942. godine, jer su oni saznali da on pravi te stanice. Moj brat Vojislav Pašić je uhvatio vezu sa jednim prijateljem. Moj brat je bio arhitekt. Umro je pre deset godina u Ženevi. On je bio tri godine u Zabeli, u Mitrovici, zato što su pronašli da je on bio kod Draže u istočnoj Srbiji. On se krio u Beogradu, za razliku od mene. Ja sam znao da će tamo biti užasna ubistva i napustio sam zemlju, ali on je ostao. I na kraju pošto su se ljudi plašili da kriju takve ljude, on je odmah mobilisan tamo kod Balatona na jezeru u Mađarskoj. Kontaktiro je Srbe iz Beograda i oni su se spremali da prebegnu kod Amerikanaca, odnosno na američki front. Međutim, UDBA je došla i odmah ga uhapsila. Pronašla je tu njegovu pozadinu i vratila ga u Beograd. A ta grupa koja je trebala da pobegne kod Amerikanaca, neko ih je izdao pa su svi streljani.

1941. godine brat taj Milutinović prvi je uhvatio vezu sa ljudima koji su se povukli u šumu. Bilo je tu oficira, bilo je i pilota. On je bio prvi koji je držao tu vezu. Docije je Milutinović bio ubijen od Nemaca; mislim da je 1942. godine streljan. Ja sam otišao u šumu februara 1942. godine. Mi smo otišli u Trsteniki preko Jastrebcu gde smo otvorili jedno staro groblje. Tamo gde je bilo oružje. Jer smo se plašili - na Jastrebcu je Kika operisala i ona je prelazila iz jednog sela u drugo. Oni su imali jednu suludu instrukciju iz Moskve da pale opštinske arhive, što je, u stvari, samo štetilo našu administraciju, a nije predstavljalo nikakvu vojnu opasnost. Dobrica Ćosić je verovatno došao 1942. ili 1943. godine na teren. On je išao kao njihov propagator u Nišu, isto kao što smo i mi kasnije radili u Nišu. Ali, mi nismo znali za njega. On je verovatno došao na teren tek krajem 1943. godine.

Mi smo stvorili prvi omladinski štab u Aleksincu. Koliko se sećam taj komandant se zvao Vlada Jovanović. Njegov otac je bio jedan divan srpski patriota koji je bio sveštenik u Prvom svetskom ratu. On je bio iz Šiljegovca ili iz Malog Šiljegovca. Kasnije je nestao, da li u Srbiji ili u Bosni, to se ne zna. Mi ne znamo gde. Ali, jednog dana nadam se da će se saznati. On je bio veliki idealista. Otišao je u šumu pre nas, izgleda kad je formiran taj štab. Mladići su uzeli čeže, pa su sakrili oružje. To su saznali Bugari pa su ih napali. Izgleda da je jedan naš komandant blokirao Bugare, pa je kasnije uhapšen i bačen u Mathauzen. Taj štab je bio prvi omladinski štab i zvao se „Štab hiljadu jedan“ zato što je to Dražina lična šifra.

Docije su stvoreni drugi štabovi, koji su uglavnom bili oko policiskih grupa. Recimo: demokratski štab, štab demokratske omladine koji je mnogo radio u Beogradu, naročito na propagandi. Zvao se „B2“. Jedan od najaktivnijih štabova koji je imao dosta veliku ulogu zvao se „Štab 501“, zato što su to bili omladinci srpskog kulturnog kluba. Jedan od omladinaca se prezivao Andrić. On je docije bio u Mitrovici. Kasnije je Ćosić pričao da je on njega upotrebio kao svoj primer četnika intelektualca u svojoj knjizi „Daleko je sunce“. A docije toliko mu se dopao taj mladić, da je udesio preko svojih veza sa UDBA-om, pošto je Ćosić imao dobre veze sa Rankovićem i sa Penezićem, kome je pravio jedan lep nekrolog. Inače Penezić je bio sadista. I taj mladić je kasnije probao da pobegne kroz grčku granicu, ali je tamo ubijen i dugo nismo znali za njega uopšte. „Štab 501“ je bio štab omladinaca srpskog kulturnog kluba. Tu je bio i Milje Drašković, koji je sada profesor na Institutu Huver. A docije je taj omladinski štab odigrao i ulogu na našem kongresu Jugoslovenske ravnogorske omladine. Draža je znao da između tih političkih omladinskih grupa postoji izvesna konkurencija. Zato je dao svakome po jedan štab, da oni mogu da vode svoju

propagandu i da se između sebe konkurišu. On je smatrao da je to zdravo da svaka grupa ima mogućnost samostalnog rada, a ne da budu kao čisto jedna vojska. Jer mi smo, u stvari, trebali da budemo kao SKOJ. Jer mi smo trebali da igramo izvesnu ulogu tumača te borbe.

Sada ću vam pričati kako je to izgledalo u praksi. Dragiša Vasić koga sam video 1942. godine kada je bio u Srbiji - on je ostao tamo, dok je Moljević sa Dražom prešao u Crnu goru. Vasić je bio šef propagande. On je meni pričao da su ga partizani u civilu na terenu uhvatili. Hteli su da ga zarobe. Mislili su da je on nekakav špijun jer se on kao civil šeta tamo po terenu. A to je bilo već u jeku početka građanskog rata, znači novembra 1941, a možda je bilo i ranije, ne znam. To se može videti iz dokumenata Dražinih kada se budu oslobodili, ukoliko postoje. On je onda pričao da je on brzo objasnio tim mladim komunistima da je on pisac „Crvene magle“, da je on republikanac, da je on jedan od prvih koji je otvorio pitanje odnosa sa Sovjetskim Savezom. Jer mi smo bili jedna od retkih zemalja koji nismo hteli da te odnose održimo. To je počelo još od kralja Aleksandra, a Pavle je produžio tu politiku. I razume se da smo mi normalna demokracija, komunisti bi, kao svaka druga partija, imali mogućnost da vode političku borbu, a ne da oni rade ispod zemlje i da budu mnogo destruktivniji nego što se to moglo desiti. Pošto su bili gonjeni od policije, on je onda otišao brzo na Ravnu goru. Tamo je video Dražu. A Draža je tek počeo vojno da organizira. I njemu je naročito palo u oči da on vodi tu stvar na jedan čisto vojnički i administrativni način. On je imao jednu vrlo dobru službu veza, imao je radio stanice. Počeo je da se širi taj pokret u svim mestima. I on je onda objasnio Draži - i on kaže: „Ja sam sa njim išao svaki dan pred tu kolibu koja danas ne postoji. I tu sam ja njemu objasnio da je ovo ideološka borba. Jer se postavlja pitanje idologije. Komunisti pod svojom propagandom vode borbu za taj socijalistički svet kome veruje. A mi moramo da vodimo borbu za opstanak srpstva. Jer ovo što radimo sada je treći srpski ustanak.“ On je povezao celu našu tragediju iz Prvog rata, ogromne gubitke Srba. Onda je bio pod strašnim uticajem genocida u Hrvatskoj. Svi su oni bili svesni da se radi o „biti ili ne biti“ srpskog nazora, i biološkog opstanka Srbe. Jer on je bio vrlo svestan, i svi su naši seljaci Srbi bili svesni - tu nema dvojbe ako se studira istorija - da ovaj suludi način komunističke borbe vodi destruktiji naroda.

Istoričari danas polako razumevaju da je to bila borba za vlast. Međutim, nije to bila samo borba za vlast. Tito i Mao Cedung su dve komunističke grupe koje su koristile seljaštvo i koristili pokret otpora da iz tog nacionalnog pokreta otpora u isto vreme naprave građanski rat i socijalnu revoluciju. Dugo godina istoričari kod nas nisu hteli da upotrebe reč revolucija, niti građanski rat. Oni su smatrali da je to borba protiv neprijatelja, a ovi drugi su svi kolaborateri. I prema tome kad je naredba došla iz Moskve 26. Juna, oni dugo godina nisu hteli da objave taj paragraf naredbe Dimitrova, u kome on kaže: „Dobro zapamtite da je ovo narodnooslobodilačka borba protivu neprijatelja, a ne socijalistička revolucija“. Taj deo je on sam, Tito, lično prekršio. I ja mislim da vojno-obaveštajna služba, i vojna komanda u Moskvi su bili veoma nezadovoljni zbog toga. I ako gledate arhiv Instituta Huver, tu su dokumenti Mekdauela, americkanskog profesora, koji je docnije bio kod Draže. Ti dokumenti nikad nisu bili ni štampani. Vi ćete videti tamo da je jedan obaveštajac na Balkanu 1942. godine, javio da Moskva, kao i druge obaveštajne službe, smatraju da je Dražin pokret mnogo ozbiljniji i vojnički zreliji, sa vezama i obaveštajnim službama i komunikacijama, a da je Titov pokret mnogo slabiji, u smislu baš tog građanskog rata.

Ipak je Titov pokret izašao kao pobednik.

Tačno, i treba objasniti na koji način je on došao na vlast. Ja neću da idem u detalje. Ja radim taj deo istorije. Uglavnom ću vam dati nekoliko indikacija o onome što ja mislim. Vi ćete uskoro dobiti novu knjigu koja će da napravi možda neku senzaciju. To je profesor Mark Viler, Amerikanac istoričar, đak Dikina i engleskih titoističkih istoričara iz londonskog univerziteta. On je pre dve godine dobio službeni zadatak od engleske vlade da napiše službenu istoriju odnosa obaveštajnih službi Engleza i Jugoslavije. Dokumenta SOI u Londonu smatraju se za dokumenta koja ne mogu da budu publikovana, zato što celi *inteligents* (obaveštajni) vojni odsek i ceo *inteligents* civilni odsek, je van dometa istoričara. Tamo u Engleskoj, kao i u svakoj normalnoj zemlji na zapadu, pa i u Jugoslaviji, postoji rok od trideset godina. I kada se trideset godina ispunilo 1971. godine, Englezi su se jako zabrinuli jer je počeo po prvi put da izlazi vojni materijal. I oni su održali konferenciju, svi ti obaveštajci u Londonu, i postoji knjiga koja je prevedena i kod nas, o odnosima Britanaca sa pokretima otpora na Balkanu. I tek su se onda počele otkrivati stvari koje ljudi nisu znali. Otkrilo se da su Englezi imali za vreme rata tu famoznu mrežu „Enigma“. „Enigma“ je mašina za šifrovanje. Cela tadašnja nemačka vojska je upotrebljavala tu mašinu. Englezi su uspeli da dobiju primerak te mašine preko Poljske. Nemci su bili toliko sigurni da se nikad ne može razbiti šifra te mašine, da oni nisu znali da Englezi celo vreme rata prate tu šifru. Isto to nije znao ni Tito. Osim ako mu nisu javili neki od vrlo važnih obaveštajnih ljudi u Kairu, za koje verujem da su imali veze sa Titom za vreme rata. A nije znao ni Mihajlović.

Dok sam bio u šumi ja sam uvek govorio da, te tri godine u šumi su mi više vredele, nego 10 godina univerziteta. Tada sam upoznao onaj naš narod i video sam stvarno da je cela Srbija bila duhovno ujedinjena oko Mihajlovićevog pokreta. Prvo što je on bio predstavljao tradiciju, našu staru srpsku iz prvih ratova, i drugo, što su Srbi smatrali da posle strašnog genocida, razbijanja Jugoslavije, razočarenja i okupacije, da su oni ostali žrtve toga rata, i da se postavilo pitanje njenog opstanka.

Jedan od interesantnih stvari, koje bi trebalo u Beogradu što više da se uradi, to je da Vojni institut, pored štampanja četničkih dokumenata iz istorije tog rata, da se objektivna napravi revizija te istorije, da se iznesu na videlo časopisi, i to je nekoliko vrlo važnih časopisa koji su štampani za vreme rata. To je npr. „Pomoravlje“ koje je pisao Aćimović mladi, koji je umro kao ugledan pisac, on je i pesnik i literator u Južnoj Africi i on je pre rata bio optužen da je trockista, zato što je prvi od levičara digao kritiku protiv Staljinovih ubistava. Ja mislim da sam spomenuo razgovore da sam imao sa Dragišom Vasićem 1942. godine, kada se Dragiša jako zabrinuo da će budućnost pokreta otpora nacionalista ili monarhista ili kako god se smatra iako je on bio republikanac i bilo je nekoliko republikanaca u tom pokretu, oni su se zabrinuli zato što se situacija kod nas u zemlji, za razliku od svih drugih naroda u Evropi pretvorio u građanski rat, koji je kombiniran bio sa antifašističkim i antiokupatorskim ratom. Ta izuzetna situacija, koja je donekle nešto ličila na Kinu, ali u našim uslovima, zabrinjavao se Dragiša Vasić, koji je bio i ratnik u prvom ratu, itd., meni je rekao da dva Dražina komandanta Crnogoraca u Bosni, to su bili Očokolić i Lalatović, oni su nagovorili Dražu i cela strategija je bila da, pre nego što dođe do oslobođenja, da se spreči komunistima uzimanje vlasti, tako da smo mi najedared našli se u situaciji borbe na dva fronta. I onda mi je Dragiša rekao – videćeš da je to vrlo teško, da se iz toga izvučemo jer, kaže, Nemci sa celim odevnim oružjem i sve što su oni imali, nisu uspeli da partizane unište, zato što je ovo gerilski tip rata u kome nema frontalne borbe i nema konačne pobeđe. I stvarno kad čovek pogleda unazad istoriju danas vidi se jedna fatalnost tog građanskog rata, jer i jedna i druga strana su smatrali da je važnije momentalno, nažalost to je takva vrsta ideološke borbe, uništiti svoga protivnika

ideološkog, pre nego što su mogli da imaju vremena da uopšte misle na oslobođenje zemlje.